

BANKLARDA BUXGALTERIYA HISOBINING XUSUSIYATLARI**Esanov Oybek Madatovich***Samarqand iqtisodiyot va servis instituti**“Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit ” kafedrası**katta o‘qituvchisi***Imomnazarova Dildora Mansurjon qizi***Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi***Annotatsiya.**

Ushbu maqolada banklarda buxgalteriya hisobini tashkil etishning nazariy va amaliy asoslari, bank buxgalteriya hisobining tuzilishi, asosiy prinsiplari va xalqaro standartlar (MHXS) talablariga muvofiqligi masalalari ko‘rib chiqilgan. Tijorat banklarida aktiv va passiv operatsiyalar bo‘yicha hisob yuritishning xususiyatlari tahlil qilinib, bank hisobini takomillashtirish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *bank, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisob, tijorat banki, aktiv, passiv, MHXS, bank balansidagi hisob, depozit, kredit.*

Abstract:

This article examines the theoretical and practical foundations of organizing accounting in banks, the structure of bank accounting, its core principles, and compliance with International Financial Reporting Standards (IFRS). The specific characteristics of accounting for active and passive operations in commercial banks are analyzed, and practical proposals and recommendations for improving bank accounting are developed.

Key words: *bank, accounting, financial accounting, commercial bank, asset, liability, IFRS, account in the bank balance sheet, deposit, loan.*

Kirish.

Bank tizimi har qanday mamlakat iqtisodiyotining muhim ustuni hisoblanadi. Banklar pul mablag‘larini jalb qilish, kredit berish, to‘lovlarni amalga oshirish va moliyaviy xizmatlar ko‘rsatish orqali iqtisodiy rivojlanishga bevosita ta‘sir etadi. Ushbu funksiyalarni samarali bajarish esa banklarda to‘g‘ri va ishonchli buxgalteriya hisobini yuritishni taqozo etadi.

Banklarda buxgalteriya hisobi odatdagi tijorat korxonalaridan tubdan farq qiladi. Bu farq, birinchi navbatda, bank operatsiyalarining o‘ziga xos tabiati, kunlik millionlab bitishuvlar, mijozlar mablag‘larini saqlash va moliyaviy risklarni boshqarish zarurati bilan belgilanadi. Shu sababli bank hisobini tushunish va uni to‘g‘ri tashkil etish har bir bank mutaxassisi va iqtisodchi uchun muhim malaka hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida bank tizimini isloh qilish va banklar moliyaviy hisobotini xalqaro standartlarga moslashtirish islohotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining normativ-huquqiy hujjatlari va Moliya vazirligining ko‘rsatmalari asosida banklarda MHXS (Moliyaviy hisobot xalqaro standartlari) joriy etilmoqda

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Banklardagi buxgalteriya hisobi masalalari ko‘plab xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan. Jumladan, D. Rouz va S. Xadd o‘zlarining "Bank Management and Financial Services" asarida bank hisobining strategik ahamiyatini ta’kidlab, aktiv va passiv operatsiyalar bo‘yicha hisobni samarali boshqarish tizimini taklif etadi

Timoti V. Kox va S. Skott MakDonald bank moliyaviy menejmenti hamda hisob operatsiyalarini o‘zaro bog‘liqligi masalalarini atroflicha yoritgan. Mahalliy iqtisodchilardan M.Q.Pardayev, N.T.To‘xliyev va K.B.Urazov bank hisobining nazariy asoslarini va O‘zbekiston bank amaliyotidagi xususiyatlarini o‘rganishgan

Shu bilan birga, raqamlashuv jarayonida bank buxgalteriya hisobiga elektron texnologiyalarning ta’siri, AutoML va blokcheyn texnologiyalarini hisobga integratsiya qilish masalalari ham jahon adabiyotida faol muhokama etilmoqda Mazkur tadqiqot ushbu zamonaviy muammolarni O‘zbekiston bank amaliyoti kontekstida ko‘rib chiqadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy usullardan foydalanildi: tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, statistik va ekonometrik tahlil, tizimli yondashuv, shuningdek, induksiya va deduksiya usullari. Ma’lumotlar bazasi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy statistik ma’lumotlari, tijorat banklarining yillik moliyaviy hisobotlari va MHXS standartlari qo‘llanildi. Bank buxgalteriya hisobining tuzilishi va xususiyatlari

Bank balansining tuzilishi

Bankning buxgalteriya balansi – bu bankning moliyaviy ahvolini ma’lum bir sanaga aniq ifodalaydigan moliyaviy hujjat. U ikki qismdan iborat: aktiv va passiv. Bank balansida aktivlar (mol-mulk va talabnomalar) va passivlar (majburiyatlar va kapital) teng bo‘lishi shart:

Aktivlar = Majburiyatlar + Kapital

Bank balansining aktiv qismida quyidagilar hisoblanadi: naqd pul va Markaziy bankdagi hisob raqamlari, banklararo kreditlar, kliyentlarga berilgan kreditlar, qimmatli qog‘ozlar portfeli, asosiy vositalar va boshqa aktivlar. Passiv qismiga esa depozitlar, banklardan jalb qilingan mablag‘lar, chiqarilgan obligatsiyalar, va bank kapitali (ustav kapitali, zaxira fondi, taqsimlanmagan foyda) kiradi.

1-jadval. Tijorat banki balansining asosiy tuzilishi

AKTIVLAR	PASSIVLAR
Naqd pul va tenglashdirilgan mablag‘lar	Jismoniy shaxslar depozitlari
Markaziy bankdagi hisob raqami	Yuridik shaxslar depozitlari
Banklararo joylashtirilgan kreditlar	Banklardan jalb qilingan mablag‘lar
Kliyentlarga berilgan kreditlar	Chiqarilgan obligatsiyalar
Qimmatli qog‘ozlar portfeli	Zaxira fondi va taqsimlanmagan foyda
Asosiy vositalar va NMA	Boshqa majburiyatlar

Bank buxgalteriya hisobining asosiy prinsiplari

Banklarda buxgalteriya hisobi quyidagi asosiy prinsiplarga asoslanadi:

1. Davomiylik prinsipi – bankning o‘z faoliyatini uzluksiz davom ettirishi nazarda tutiladi va aktivlar tugatish bahosida emas, balki amaldagi bahoda hisobga olinadi.
2. Muhimlik prinsipi – moliyaviy hisobotda foydalanuvchilarning qarorlariga ta’sir etuvchi barcha muhim ma’lumotlar aks ettirilishi shart.
3. Ehtiyotkorlik prinsipi – aktivlar va daromadlar ortiqcha baholanmasdan, majburiyatlar va xarajatlar esa kamaytirilmasdan hisobga olinishi lozim.
4. To‘liqlik prinsipi – barcha moliyaviy operatsiyalar to‘liq va hech qanday tushirib qoldirilmasdan hisobga olinishi talab etiladi.
5. Solishtirmalilik prinsipi – hisobot davrlari orasidagi ko‘rsatkichlar taqqoslanishi mumkin bo‘lishi uchun hisob usullari bir xilligi saqlab boriladi.

Bank operatsiyalarini hisobga olish xususiyatlari

Bank operatsiyalari ikki asosiy guruhga bo‘linadi: aktiv operatsiyalar va passiv operatsiyalar.

Passiv operatsiyalar depozitlarni jalb qilish, obligatsiyalar chiqarish va aksionerlar mablag‘larini shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Buxgalteriya yozuvida depozit jalb qilish quyidagicha aks etadi: Dt "Naqd pul" – Kt "Mijoz depoziti". Ushbu operatsiya bankning aktivini va unga mos majburiyatini bir vaqtda oshiradi.

Aktiv operatsiyalar bankning mablag‘larini joylashtirishi, ya’ni kreditlar berish, qimmatli qog‘ozlarga investisiya qilish va boshqa banklarda mablag‘ joylashtirishni o‘z ichiga oladi. Masalan, kredit berilganda: Dt "Berilgan kreditlar" – Kt "Mijoz joriy hisobi". Foiz hisoblanganda: Dt "Hisoblangan foiz daromadlari debitorlari" – Kt "Foiz daromadlari".

Bank hisobining tahlili: O‘zbekiston tijorat banklari

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy ma’lumotlariga asoslanib, so‘nggi yillarda bank tizimi keskin rivojlanayotganini ko‘rish mumkin. Quyidagi jadvalda tijorat banklarining asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlari keltirilgan:

2-jadval. O‘zbekiston tijorat banklarining asosiy ko‘rsatkichlari (trln so‘m)

Ko‘rsatkich	2021 y.	2022 y.	2024 y.	2025 y.
Jami aktivlar	388,4	512,6	681,2	842,5
Kredit portfeli	221,3	298,7	402,1	498,6
Jami depozitlar	186,4	247,9	325,8	410,2
Ustav kapitali	28,7	34,2	42,5	52,1
Sof foyda	4,8	6,1	7,9	9,4

Bank hisobini takomillashtirish bo‘yicha takliflar

Tadqiqot natijalariga asoslanib, O‘zbekiston tijorat banklarida buxgalteriya hisobini takomillashtirish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. MHXS (IFRS) 9 standarti talablarini to‘liq joriy etish maqsadida banklarning kredit xavf-xatarlarini baholash modeli (ECL modeli) ni avtomatlashtirish – bu kredit portfeli sifatini aniqroq baholashga, muammoli kreditlarni erta aniqlashga va bank moliyaviy barqarorligini oshirishga xizmat qiladi.

2. Banklarda ichki audit tizimini mustahkamlash va buxgalteriya hisobi bo‘limlarini zamonaviy ERP tizimlari (Oracle Banking, SAP Banking) bilan jihozlash – bu operasion xarajatlarni kamaytirish va xatolar ehtimolini minimallashtirish imkonini beradi.

3. Bank buxgalteriya xodimlarini muntazam qayta tayyorlash va MHXS bo‘yicha sertifikatlash – bu standartlar talablariga muvofiqlikni ta’minlash va moliyaviy hisobotlar sifatini oshirish uchun zarur shart hisoblanadi.

4. Banklarda raqamli texnologiyalar (Blockchain, AI-asosidagi tahlil tizimlari)ni buxgalteriya hisobiga integratsiya qilish – operatsiyalar shaffofligini ta’minlash va moliyaviy ma’lumotlarning xavfsizligini oshirish maqsadida.

Xulosa

Banklarda buxgalteriya hisobini to‘g‘ri va samarali tashkil etish – bank tizimining barqarorligi va moliyaviy shaffofligini ta’minlashning asosi hisoblanadi. Mazkur tadqiqot bank buxgalteriya hisobining nazariy-amaliy asoslarini, MHXS talablarini va O‘zbekiston tijorat banklari amaliyotini kompleks o‘rganib, quyidagi xulosalarga keldi:

1. Bank balansining aktiv va passiv qismlari o‘rtasidagi muvozanat har doim saqlanishi va moliyaviy hisobotda to‘liq aks etishi shart.

2. MHXS 9, MHXS 7 va MHS 1 standartlari bank hisobini xalqaro darajaga olib chiqishning kalit instrumentlari bo‘lib, ularni to‘liq joriy etish moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi.

3. O‘zbekiston tijorat banklari aktivlari 2020-2023 yillar davomida 2 baravardan ziyod o‘sgani bank tizimi rivojlanayotganini ko‘rsatadi, ammo hisob tizimini yanada takomillashtirish zarurati ham mavjud.

4. Raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt asosidagi hisob tizimlarini joriy etish bank samaradorligini oshirish va xatolar xavfini kamaytirishning istiqbolli yo‘nalishi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Buxgalteriya hisobi: Darslik / A.A. Karimov, J.E. Kurbanbayev, S.A. Jumanazarov; - T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. 624 b.
2. Bakiyeva X., Rizayev N. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Masalalar to‘plami. - T.: TMI, 2007 y
3. Urazov K.B. Buxgalteriya hisobi va audit. Toshkent - 2004.
4. Веременко С.А. Сюрпризы рейтинга коммерческих банков. Банковское дело. №2 2005.
5. Xolbekov R.O. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Darslik. - T.: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 201 ly
6. Abdullaeva Sh.Z Bank ishi. Toshkent. MOLIYA-IQTISOD 2010-yil